

ИҚТИСОДИЙ ХАВФСИЗЛИК НАЗАРИЯСИ ВА ДАВЛАТНИНГ ИЖТИМОЙ-ИҚТИСОДИЙ РИВОЖЛАНИШИДАГИ РОЛИ

Умаров О. С.

и.ф.д., доцент,

*Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги
Статистика агентлиги масъул ходими*

Ходжаев Абдулхай Хасанбоевич,

мустақил изланувчи

THEORY OF ECONOMIC SECURITY AND THE STATE ROLE IN SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT

Umarov O. S.,

*Doctor Economic Sciences, Associate professor
under the President of the Republic of Uzbekistan
Responsible officer of the Statistics Agency*

Khodjaev Abdulkhay Hasanboevich,

Researcher

JEL Classification: J1, J11, J15

Анотация. Мазкур мақолада иқтисодий хавфсизлик назарияси, макроиқтисодиётда иқтисодий хавфсизлик, миллий иқтисодиётнинг мустақиллиги, иқтисодий хавфсизликни сақлаш гуруҳлари, тўлов қобилиятини сақлаш, хўжалик юритувчи субъектлар пул оқимлари, бандлик хавфсизлиги, шахсий ва ижтимоий эҳтиёжларини қондириш, иқтисодий хавфсизлик даражаси омиллари, мамлакатнинг геосиёсий ва иқтисодий-географик жойлашуви, минтақавий тузилма параметрлари, бепул молиялаштириш амалиёти, янги технологиялар ва бюджет-солиқ сиёсатининг устувор йўналишлари кўрсатиб берилган.

Abstract. In this article, the theory of economic security, economic security in macroeconomics, independence of the national economy, economic security groups, maintenance of solvency, cash flows of economic entities, employment security, satisfaction of personal and social needs,

factors of the level of economic security, geopolitical and economic-geographical location of the country, the parameters of the regional structure, the practice of free financing, new technologies and the priorities of the budget and tax policy are indicated.

Калим сўзлар: хавфсизлик, химояланганлик, тушунча, ҳуқуқий категория, миллий хавфсизлик, иқтисодий хавфсизлик, бюджет-солиқ сиёсати, пул оқимлари, географик жойлашув, мамлакатнинг геосиёсати, эҳтиёжларини қондириш.

Keywords: security, protection, understanding, legal category, national security, economic security, budget and tax policy, money flows, geographical location, geopolitics of the country, satisfaction of needs

Кириш. “Иқтисодий хавфсизлик” тушунчасини ҳуқуқий категория сифатида кўриб чиқишга мўлжалланган.

Ушбу атамага нисбатан юридик адабиётларда ишлатиладиган турли хил таърифлар таҳлил қилинади. Таҳлил қилинаётган концепциянинг белгилари ва унинг конструктив таркиби мезонлари таъкидланган. Муаллиф иқтисодий хавфсизликни ҳуқуқий категория сифатида ўз тушунчасини тақлиф қилади.

Иқтисодий хавфсизлик - бу иқтисодиётнинг ҳолати ўрганиладиган, иқтисодий кўрсаткичларнинг етарлича юқори ва барқарор ўсиши таъминладиган, илмий билимлар соҳасининг етарли даражада бўлиши, иқтисодий эҳтиёжларнинг самарали қондирилиши, миллий ресурсларнинг ҳаракати ва улардан фойдаланиш устидан давлат назоратининг ўрнатилиши, мамлакатнинг иқтисодий манфаатларини миллий соҳада ва халқаро даражаларда ҳимоя қилишдир.

Академик Л.И.Абалкин иқтисодий хавфсизликни “миллий иқтисодиётнинг мустақиллигини, унинг барқарорлигини, доимий равишда янгиланиш ва такомиллаштириш қобилятини таъминлайдиган шартлар ва омиллар мажмуи” деб таърифлайди [1].

Макроиқтисодиётда иқтисодий хавфсизлик бу ташқи омилларнинг мавжудлиги ва таъсирдан қатъи назар, жамиятнинг барқарор иқтисодий ривожланиши ва ижтимоий-иқтисодий барқарорлиги жараёни таъминла-надиган мамлакатда ишлаб чиқариш воситаларининг ҳолати ёки ривожланиш даражасини ифодалайди. Шунингдек, иқтисодий хавфсизлик ҳар қандай давлатнинг ҳолати ёки миллий хавфсизлик даражасини белгиловчи иқтисо-дий, сиёсий, ҳарбий, илмий, технологик ва ижтимоий жиҳатлар ва омиллар мажмуи ҳисобланади.

1-расм. Иқтисодий хавфсизликни сақлаш гуруҳлари

Тўлов қобилятни сақлаш деганда ҳар қандай ташкилотнинг молиявий ҳолатини бошқариш учун яхши ташкил этилган тизим бухгалтерия ҳисоби

ва режалаштириш, қарорларни қабул қилиш, ижро этиш ва назорат қилиш функцияларини бажаришдан ташқари, бошқарув объекти ҳолатини таҳлил

қилиш ва прогнозлаш каби функцияларни амалга оширишга асосланиши керак. Бундай ҳолатни бошқариш учун ташкилотнинг молиявий ҳолатини мунтазам равишда таҳлил қилиш зарурати, ҳатто ташкилотнинг тўлов қобилиятини қисқа муддатли йўқотиш еҳтимоли нафақат маълум молиявий сабабларни келтириб чиқариши, балки тўловга лаёқатсизликка яъни банкротликка олиб келиши мумкинлиги билан белгиланади.

Хўжалик юритувчи субъектларнинг келажақдаги пул оқимларини режалаштириш - хўжалик юритувчи субъект операцион фаолиятдан вужудга келган пул маблағлари ҳаракатини қуйида келтирилган икки усулдан тушуниш мумкин. Биринчиси - ялпи пул тушумлари ва ялпи пул тўловлари асосий турлари очиб бериладиган бевосита усул, иккинчиси - билвосита усул, бу усулга мувофиқ соф даромад ёки зарарга жорий активлар ва мажбуриятларнинг ўзгаришига, ишончсиз операционларга, шунингдек операцион инвестиция ёки молия фаолияти натижасида олинган даромадлар ва қўрилган зарарларга қараб ўзгартириш киритилиши.

Материал ва метод. Фуқароларнинг шахсий ва ижтимоий эҳтиёлларини қондириш билан боғлиқ, қонунчиликга зид бўлмаган ва қоида тариқасида уларга даромад олиб келадиган фаолият бу бандлик ҳисобланади. Бандлик хавфсизлиги деганда давлат томонидан мазкур фаолиятни барқарорлигини, кенгайтириши ва давомийлигини сақлаб қолиш,

шунингдек, меҳнат ёшига кириб келаётган ёшларни иш билан таъминлаш чораларининг тўлиқ кўрилиши тушунилади.

Иқтисодий хавфсизлик даражаси қуйидаги омиллар билан белгиланади:

мамлакатнинг геосиёсий ва иқтисодий-географик жойлашуви ва шу билан бирга ишлаб чиқарувчи кучларнинг мамлакат ҳудудида жойлашиши, шунингдек, ички ва ташқи ресурслардан фойдаланиш;

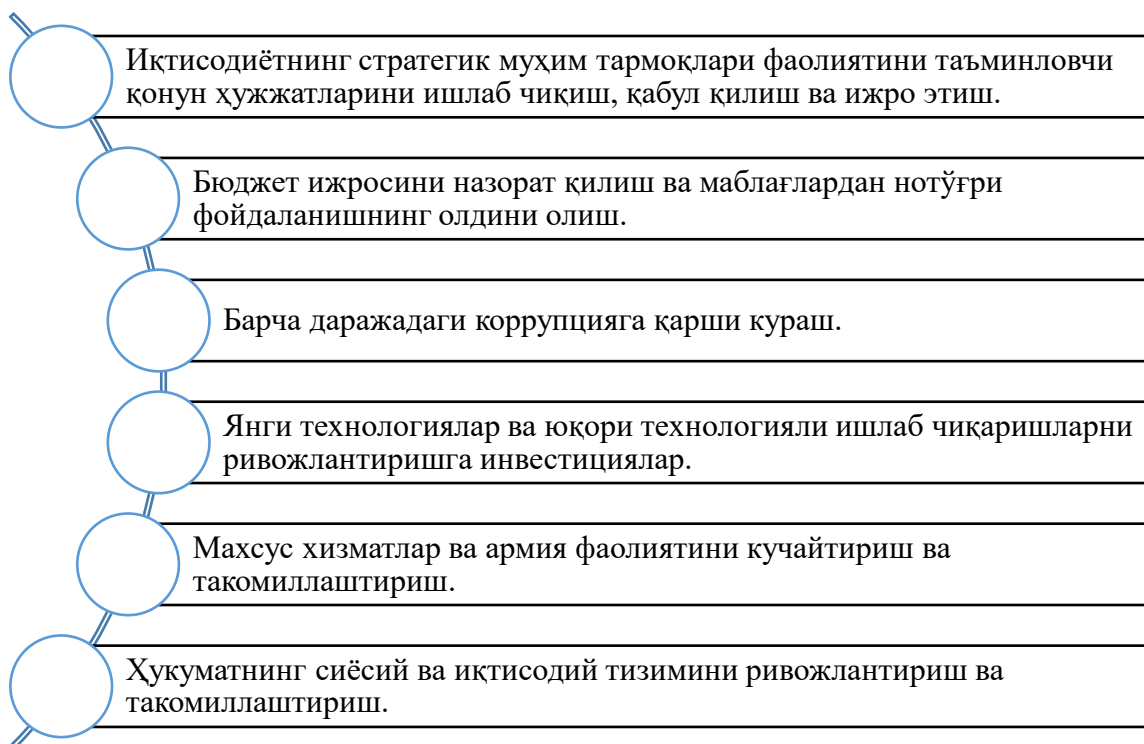
мамлакатнинг иқтисодий ва ҳарбий-сиёсий қудрати ва ривожланишнинг стратегик муҳим йўналишларида жаҳон иқтисодий тизимидаги рақобатбардош мавқей;

мамлакат институционал тизимининг миллий хавфсизлик даражаси боғлиқ бўлган саноат иқтисодиётининг тармоқларини қўллаб-қувватлашга йўналтирилганлиги;

рақобат устунлигини таъминлайдиган тармоқларга нисбатан давлат иқтисодий сиёсатининг устувор йўналишлари миллий иқтисодиёт корхоналарининг ҳисобланиши;

ЯИМнинг тармоқ ва минтақавий тузилмаси параметрлари, миллий иқтисодиёт тармоқлари ва мамлакат минтақаларининг миллий хавфсизликни таъминлашдаги стратегик аҳамияти;

Форс-мажор шароитида иқтисодий хавфсизликни таъминлаш учун етарли ҳажмдаги биринчи ва енг юқори даражадаги стратегик муҳим моддий неъматлар захираларининг мавжудлигидир.

2-расм. Иқтисодий хавфсизликни сақлашга бевосита таъсир кўрсатадиган ва йўналтирилган фаолият жиҳатлари

Илмий тадқиқотларда иқтисодий хавфсизлик мамлакат миллий хавфсизлигининг ажралмас қисми сифатида кўриб чиқилади, унинг техник ва саноат, экологик, ахборот ва бошқа хавфсизлик турларининг барча таркибий қисмлари билан боғлиқлигини келтирилади. Иқтисодий хавфсизликнинг асосий вазифаси иқтисодий сиёсатнинг мустақил йўналишини амалга оширишни таъминлашдир. Мустақил деганда автаркий маъносида эмас (автарки-бу мамлакатни иқтисодий изоляция қилиш, ёпиқ, ўзини ўзи таъминлайдиган иқтисодиётни яратиш сиёсати), лекин мамлакатнинг энг юқори миллий ва давлат манфаатларига жавоб берадиган ва асосланган ҳаракатлар дастурини ишлаб чиқиш имконияти нуқтаи назаридан миллий ресурсларни назорат қилиш тўғрисида [2]

Мамлакатларда иқтисодий хавфсизлик муаммоларини ечиш бўйича олиб борилган тадқиқотларнинг етишмаслиги узок вақтдан бери

жамоатчилик билан алоқаларнинг ривожланиш даражасидан қатъи назар, хўжалик юритувчи субъектлар фаолияти тўғрисида умумий ёки қарзга олинган ғоялар билан қопланди. Ушбу ҳолат давлатнинг иқтисодий хавфсизликни таъминлаш соҳасидаги фаолиятига, хусусан, ушбу соҳадаги қонунчилик жараёнига тўсқинлик қилди. Иқтисодий хавфсизликни таъминлаш учун давлат фаолиятининг айрим ҳолатларида мавжуд ҳуқуқий нормаларни қўллашда юзага келиши мумкин бўлган қийинчиликлар мавжудлигини ҳам айтиш мумкин. Буни нафақат амалдаги қонунчиликни тўғри тизимлаштиришнинг йўқлиги, балки иқтисодий хавфсизликнинг асосий концепциясининг мазмуни ва мазмунини аниқ тушунмаслик билан ҳам изоҳлаш мумкин.

“Иқтисодий хавфсизлик” тушунчасини аниқлаштириш ва уни таъминлашдан келиб чиқадиган ижтимоий муносабатлар доирасини аниқлаш бир қатор сабабларга кўра қонун

чиқарувчи учун қийин бўлди.

Иқтисодий хавфсизлик - бу жуда катта тушунча ривожланган мамлакатларнинг кўплаб таниқли сиёсатчилари ва давлат арбоблари иқтисодий хавфсизлик масалаларига эътибор қаратганлар. Масалан, АҚШда 1929-1933 йиллардаги инкироз (Буюк депрессия) даврида Ф. Рузвелт президентлигининг дастлабки уч ойида вужудга келган иқтисодий хавфлар ва мамлакатнинг иқтисодий қудратини тиклаш учун 15 та қонун қабул қилинди. Ушбу соҳадаги ишларни мувофиқлаштириш учун 1934 йилнинг 29 июнда Ф.Рузвелт томонидан иқтисодий хавфсизлик Фидерал қўмитаси ташкил этилди [3].

Хукукий адабиётларда узоқ вақтдан бери иқтисодий хавфсизлик нима эканлиги ҳақида ҳар хил мунозаралар бўлиб келган, лекин, бизнинг фикримизча, ҳали мақбул таъриф йўқ. Бу, А. Михайленконинг сўзларига кўра, иккита ҳолат билан изоҳланади. "Иқтисодий хавфсизлик иқтисодиёт ва хавфсизлик чорраҳасида жойлашган ва ҳар қандай фанлараро концепция сингари,

уларнинг илмий аппарати ривожланиш даражасига боғлиқ. Шунинг учун маънони ўрганиш ва ушбу концепциянинг мазмуни фақат иккита асосий фан тоифаларини аниқлаштиришга амал қилиши мумкин".

Натижалар. Мамлакатимизда ҳам иқтисодий хавфсизликга эришиш учун кўплаб ишлар амалга оширилмоқда. Жумладан, аҳоли бандлигини таъминлаш учун йиллик бандлик дастурлари, ижтимоий соҳани ривожлантириш жумладан ижтимоий ҳимоя, соғлиқни сақлаш, таълим, маданият, ногиронлик ва ҳар йили қабул қилинаётган давлат дастурларининг қабул қилиниши. Биргина йиллик қабул қилинадиган давлат дастурларининг ижроси натижасида ҳудудларда аҳоли учун яратилаётган қулай шарт шароитлар, яратилаётган янги иш ўринлари ва аҳолини янги арзон уй-жой билан таъминлаш кабилардир.

Мана мисол учун мамлакатимизнинг саноат сиёсати ва саноат тармоғида иқтисодий хавфсизликни таъминлаш йўналишларини кўриб чиқамиз.

1-жадвал

Саноат корхонаси иқтисодий хавфсизлигига таҳдидлар¹

Т/р	Белгилари	Таҳдидлар
1	Вужудга келиш жойи бўйича	ички ва ташқи
2	Хавфлиги даражаси бўйича	Ўта хавфли, хавфли
3	Амалга ошиш имконияти бўйича	Реал, потенциал
4	Амалга ошиш кўлами бўйича	Локал (маҳаллий), умумтизимли
5	Фаолияти муддати бўйича	Вақтинчалик, доимий
6	Йўналиши бўйича	Ишлаб чиқариш, молиявий, технологик, ижтимоий-иқтисодий

¹ Абулқасимов Х.П. Давлатнинг саноат сиёсати ва саноат тармоғида иқтисодий хавфсизликни таъминлаш йўналишлар. Услубий маълумот 2021 й.

7	Унга муносабати бўйича	Объектив, субъектив
8	Йўналиш хусусияти бўйича	Тўғридан-тўғри, билвосита
9	Номоён бўлиши эҳтимоли бўйича	Яққол, яширин
10	Вужудга келиш табиати бўйича	Сиёсий, криминал, рақобатли ва ҳ.к.

Ўрганилаётган саноат корхонаси 1-жадвалдаги белгилардан келиб чиқиши мумкин бўлган таҳдидларга ҳар тамонлама тайёр ҳолда бўлиши лозим бўлади. Шунингдек, корхонанинг келгусида ривожланиб бориши ва иқтисодий хавфсизлигини таъминлаш учун мазкур белгилар ва таҳдидларни олдиндан кўра билиши зарур ҳисобланади.

Давлатимизда иқтисодий хавфсизликнинг устувор йўналишлари куйидагиларни ташкил қилади. Бюджет-солиқ сиёсатининг устувор йўналишлари. Ўзбекистон Республикаси бюджети ва солиқ сиёсати билан боғлиқ иқтисодий хавфсизликни таъминлашнинг устувор йўналишлари куйидагилардан иборат:

- йўналтирилган қатъий молиявий сиёсатни амалга ошириш бюджет тақчиллигини ЯИМнинг 3-4 фоизигача камайтиришда;

- ечиш ўртасида оптимал мувозанатни таъминлаш, давлат бюджети тақчиллигини чеклаш ва иқтисодий фаолиятни тиклашни рағбатлантирадиган жорий ижтимоий аҳамиятга эга харажатларни молиялаштириш орқали иқтисодиётни барқарорлаштириш вазифалари;

- бюджет бепул молиялаштириш амалиётидан чиқиш, иқтисодиёт тармоқлари ва кредитлардан кенг фойдаланиш;

- солиқ тизимини такомиллаштириш, мослашувчан тизимни жорий этиш, давлат бюджети даромадларини барқарор тўлдиришни таъминлайдиган ва бозор ривожланишини рағбатлантирадиган солиқ сиёсатини, ўзаро муносабатлар, тадбиркорлик, хом ашё, табиий, молиявий ва меҳнат ресурсларидан самарали фойдаланишни ривожлантириш.

2-жадвал

Саноат корхонасининг иқтисодий хавфсизлик кўрсаткичлари²

Т/р	Кўрсаткичлар	Кўрсаткичларнинг мазмуни
1	Ишлаб чиқариш	Ишлаб чиқариш динамикаси (ўсиш суръати)
		Ишлаб чиқариш қувватларининг фойдаланиш даражаси
		ИТТКИ харажатларининг ишлар умумий ҳажмидаги улуши
		Илмий-тадқиқот ишларининг ИТТКИ умумий ҳажмидаги улуши
		Ишлаб чиқариш фондларининг янгиланиш суръати (реновация)
		Ишлаб чиқариш жараёнларининг барқарорлиги (ритмлик)
		Корпорация учун ташқи буюртмалар улуши

² Абулкасимов Х.П. Давлатнинг саноат сиёсати ва саноат тармоғида иқтисодий хавфсизликни таъминлаш йўналишлар. Услубий маълумот 2021 й.

		Маҳсулот рақобатбардошлигини баҳолаш
		Технологик ускуналарнинг ёши бўйича таркиби
2	Молиявий-иктисодий	Меҳнат унумдорлиги
		Сотиш рентабеллиги
		Активларнинг айланувчанлиги
		Активларнинг рентабеллиги
		Молиявий дастаклар
		Ўз активларининг рентабеллиги
3	Ижтимоий	Нормативга нисбатан иш ҳақи даражаси
		Иш ҳақи бўйича қарздорлик
		Иш вақтининг йўқотилиши
		Кадрларнинг ёш ва малака бўйича таркиби

Ҳамда ўз ўрнида 2-жадвалдаги ишлаб чиқариш, молиявий-иктисодий ва ижтимоий кўрсаткичларни ҳар доим статистик таҳлилини юритиш мазкур саноат корхонасининг ривожланиб боришига замин бўлади. Мисорл учун Ижтимоий кўрсаткичларда иш вақтининг нормал ҳолатдалиги унга яраша яхши иш ҳақи тўланиши ишчиларнинг маҳорати ёш кадрлар билан таъминлаш чораларини кўриш муҳим ва биринчи масала ҳисобланади.

Иқтисодий хавфсизликнинг устувор йўналишларидан бири аграр сиёсатни амалга оширишдир. Иқтисодиётнинг қишлоқ хўжалигини ривожлантириш муаммоларини ҳал этиш Ўзбекистоннинг бозорга ўтиш стратегиясининг ҳал қилувчи бўғини бўлиб хизмат қилади. Бу қишлоқ хўжалигининг республиканинг иқтисодий ва ижтимоий ҳаётидаги ўрни билан белгиланади. Аҳолининг қарийб 51,0 фоизи қишлоқ жойларда яшайди. Бугунги кунда миллий даромаднинг 24% дан ортиғи қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқарилмоқда [5]. Республиканинг бутун

аграр сиёсатидаги асосий масала ерга эгалик қилиш масаласидир. Қишлоқ жойларда муносабатларни ривожлантириш, деҳқоннинг мулкдорлик туйғусини тиклаш мерос ҳуқуқи билан умрбод фойдаланиш учун ер бериш йўллари бўйича амалга оширилиши керак. Шу билан бирга, ҳозирги босқичда ерга давлат мулкани сақлаб қолиш, уни сотишнинг олдини олиш зарур. Фермер хўжалиklarини кластерлар билан боғлаш устувор йўналишлардан бири саналади. Аграр сиёсатнинг асоси давлатнинг қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини бевосита тартибга солишдан бош тортиши ҳисобланади.

Ташқи иқтисодий фаолият ҳам иқтисодий хавфсизликнинг асосий устувор йўналишлари ҳисобланади. Ўтиш даврида, баъзи товарларнинг ички ва жаҳон нархлари ўртасида номуносабликлар мавжуд бўлганда, хўжалик юритувчи субъектларнинг иқтисодий мустақиллиги кенгаймоқда, ягона ташқи савдо сиёсати доирасида субъектлар ва минтақалар давлат назорати

ва мувофиқлаштиришнинг айрим воситаларини сақлаб қолиш ва баъзи ҳолларда кучайтириш зарурлиги такидланади.

Ташқи иқтисодий фаолият, иқтисодий хавфсизликни таъминлаш соҳасидаги ўтиш давридаги асосий вазифалар қуйидагилардан иборат бўлиши керак:

– Ўзбекистоннинг иқтисодий манфаатларини ҳурмат қилган ҳолда ташқи савдони еркинлаштириш курсини давом эттириш ва унинг иқтисодий хавфсизлигини таъминлаш, ўзбек тилининг интеграцияси шароитида ташқи иқтисодий фаолиятнинг иқтисодий самарадорлигини ошириш;

– экспорт салоҳиятини ривожлантириш, импорт ўрнини босиш сиёсатини амалга ошириш;

– ички экспортчиларнинг ташқи бозорларнинг мавжудлиги манфаатларини қўллаб-қувватлаш;

– сўмнинг эркин конвертация қилинадиган валюталарга нисбатан курсини барқарорлаштиришни таъминлаш;

– транспорт артерияларининг узлуксиз ишлашини таъминлаш;

– Ўзбекистонни ташқи бозорлар билан боғлаш, экспорт транспорт инфратузилмасини ривожлантириш.

Мустақил иқтисодий сиёсат олиб бориш учун ўз минерал-ҳом ашё базасининг ҳолатини аниқ тушуниш, бозор шароитида конларни қайта баҳолаш керак. Давлатнинг етарли стратегик

ресурсларини таъминлаш учун, биринчи навбатда, Ўзбекистоннинг миллий манфаатларини таъминлайдиган фойдали қазилма конларини қидириш ва саноатни ривожлантиришга инвестицияларни рағбатлантиришга қаратилган давлат минерал-ҳом ашё сиёсатини аниқ белгилаш зарур.

Хулоса. Ўзбекистоннинг минерал ресурслар сиёсатининг энг устувор мақсадларидан бири республиканинг энергетика ва ҳом ашё мустақиллигини таъминлашдир [4]. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 21 декабрдаги “Янги Ўзбекистон маъмурий ислохотларини амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисидаги” ПФ-269-сон Фармони, 2023 йил 28 февралдаги 2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегиясини “Инсонга эътибор ва сифатли таълим йили”да амалга оширишга оид давлат дастури ва 2023 йил 11 сентябрдаги “Ўзбекистон - 2030” стратегияси тўғрисидаги ПФ-158-сон Фармонлари қабул қилинган. Мазкур ҳужжатлар мамлакатимизнинг иқтисодий хавфсизлигини мустаҳкамлаш борасида олиб борилаётган давлат даражасидаги тизимли ишларни бажарилишига хизмат қилади. Ҳар қандай давлат ўзининг иқтисодий хавфсизлигини таъминлаш учун, давлатнинг иқтисодий-ижтимоий ривожланишига таъсир қиладиган барча соҳаларни назорат қилиш, таҳлил қилиб бориш ва ҳар тамонлама доимий қўллаб қувватлар зарур ҳисобланади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Экономическая безопасность России: угрозы и их отражение // Вопросы экономики. 1994. № 12. С. 5.
2. Абалкин Л.И. Экономическая безопасность России // Вестник Российской Академии наук. 1997. Т. 67. № 9.
3. Олейникова Е.А. Экономическая безопасность (теория и практика). - М.: Классика плюс, 1999. 65 с.

4. Ишмухамедов А.Э. Экономическая безопасность (Учебное пособие). - Т.: ТГЭУ, 2004. 128 с.

5. <https://stat.uz> расмий веб сайти.

6. Тамбовцев В.Л. Экономическая безопасность хозяйственных систем: структура проблемы // Вестник МГУ. Сер. 6. Экономика. – 1995. – №3. – С.3.

7. Gilad, Ben. Industry Risk Management: CI's Next Step // Competitive Intelligence Magazine. – 4 (3), May-June. – URL: <http://www.academyci.com>

8. Scott, D. Anthony. What's next for innovation? // Chief Executive Magazine, The. – July/August 2009. – URL: www.chiefexecutive.net

9. Абулкасимов Х.П. Давлатнинг саноат сиёсати ва саноат тармоғида иқтисодий хавфсизликни таъминлаш йўналишлар. Услубий маълумот 2021 й.